

Історія

УДК 008:725.94(477.54)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17760967>

**Специфіка української міської культури пам'яті: кейс монументальної
меморіалізації в місті Харків**

Кісельова Юлія Анатоліївна,

канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії,
джерелознавства та археології історичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
Харків, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-2571-8436>

Прийнято: 12.11.2025 | Опубліковано: 29.11.2025

***Анотація:** Стаття присвячена аналізу специфіки сучасної міської культури пам'яті на прикладі монументальної меморіалізації в Харкові. Дослідження спирається на базу даних пам'ятників, матеріали ЗМІ та колекцію фотографій монументальних місць пам'яті міста Харкова. На основі цих джерел виявлено ключових агентів пам'яті, динаміку їхньої активності, форми символічного представлення та моделі взаємодії інституцій, що впливають на формування міського культурно-символічного простору. Дослідження демонструє, що попри помітне розширення кола учасників меморіального процесу і прогресуючу демократизацію практик увічнення, значна частина монументальних ініціатив продовжує функціонувати в межах патерналістської моделі. Це проявляється у прив'язці встановлення пам'ятників до календарних свят та ювілеїв, у владоцентричному характері публічної комунікації та недостатній*

артикуляції змістового виміру пам'яті, що звужує можливості суспільного діалогу щодо ціннісних орієнтирів увічнення. Аналіз також виявив конкуренцію інституцій за «право на спадщину», домінування традиційних монументальних форм, орієнтованих на візуальне домінування, а також проблеми локальної артикуляції смислів і цінностей, пов'язаних із комеморацією, що залишаються малодоступними для ширшої публіки. У висновках статті підкреслюється, що подолання цих структурних обмежень, розширення участі локальних спільнот, а також упровадження більш прозорих і партисипативних механізмів прийняття рішень є необхідними умовами для подальшої демократизації міського простору пам'яті, розвитку інклюзивної локальної ідентичності та формування цілісного й відкритого культурного середовища. В свою чергу, трансформація міської культури пам'яті, що розгортається сьогодні в українських містах, потенційно може стати основою для глибших і системних змін української культури пам'яті в цілому.

Ключові слова: Харків, комеморативні практики, символічний простір міста, меморіальна спадщина, монументальні місця пам'яті, історична пам'ять, політика пам'яті, агенти пам'яті, меморіальна культура.

Specificity of Ukrainian Urban Memory Culture: The Case of Monumental Memorialization in the City of Kharkiv

Yulia Kiselyova,

PhD in History, Associate Professor of the Department
of Historiography, Source Studies, and Archaeology, Faculty of History,
V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-2571-8436>

Abstract: *The article examines the specificity of contemporary urban memory culture through the case study of monumental memorialization in Kharkiv. The research draws on a database of monuments, media materials, and a collection of photographs of the city's monumental sites of memory. Based on these sources, it identifies the key memory agents, the dynamics of their activity, the forms of symbolic representation, and the models of interaction among institutions that influence the formation of the city's cultural and symbolic space. The study demonstrates that, despite the noticeable expansion of actors involved in the memorial process and the progressive democratization of commemorative practices, a significant share of monumental initiatives continues to operate within a paternalistic model. This is reflected in the linkage of monument installations to calendar holidays and anniversaries, the power-centered nature of public communication, and the insufficient articulation of the semantic dimension of memory—factors that limit opportunities for public dialogue on the value orientations of commemoration. The analysis also reveals institutional competition for the “right to heritage,” the dominance of traditional monumental forms oriented toward visual supremacy, as well as challenges related to the local articulation of meanings and values associated with commemoration that remain largely inaccessible to the broader public. The article concludes that overcoming these structural constraints, expanding the involvement of local communities, and introducing more transparent and participatory decision-making mechanisms are essential for the further democratization of the urban memory space, the development of an inclusive local identity, and the formation of a coherent and open cultural environment. In turn, the ongoing transformation of urban memory culture in Ukrainian cities has the potential to serve as a foundation for deeper and more systemic changes in Ukrainian memory culture as a whole.*

Keywords: *Kharkiv, commemorative practices, symbolic urban space, memorial heritage, monumental sites of memory, historical memory, memory politics, memory agents, memorial culture.*

Постановка проблеми та цілей дослідження

Початок повномасштабної російсько-української війни не припинив традицію активних меморіалізаційних ініціатив у великих містах України, однак суттєво змінив їх змістові акценти, переорієнтувавши на увічнення подій, героїв та жертв війни.

Сьогодні точаться дискусії про те, як і коли слід увічнювати героїв і події теперішньої війни. При цьому наголошується на необхідності формування « нової мови меморіалізації » та вироблення нової « кооперативної моделі формування й реалізації меморіальних політик » [1]. Зокрема, йдеться про таку практику ухвалення рішень щодо меморіалізації, яка б втілювала цінності цільових груп, відповідала баченням місцевих громад і родин загиблих та водночас враховувала інтереси держави [2]. Вочевидь дискурс щодо меморіалізації російсько-української війни передбачає трансформацію меморіальної культури українського суспільства в цілому.

Проте не потрібно втрачати з фокусу уваги те, що ми знаходимося всередині неперервного комемораційного процесу, адже практики вшанування осіб та подій, як пов'язаних із війною, так і не пов'язаних із нею, не припинялися. Різні агенти пам'яті та експертне середовище наголошують на важливості меморіалізації як відповіді на суспільний запит [3, с. 7]. У публічному просторі виникають як стихійні низові меморіальні ініціативи, візуальні місця пам'яті, мистецькі комеморативні інтервенції, так і поступово розгортаються масштабні монументальні ініціативи.

Водночас лунають голоси про те, що монументальне увічнення варто відкласти, чекаючи завершення війни. Дослідники пропонують розрізняти

стратегічну та тактичну меморіалізацію. До стратегічної відносять реалізацію довгострокових меморіальних проєктів, зокрема монументальних. Тактична ж меморіалізація охоплює створення тимчасових місць пам'яті, покликаних каналізувати емоції втрати та розпачу [4]. При цьому, як наголошує Оксана Довгополова, найпершими меморіалами мусять бути не об'єкти у просторі, а сама розмова як процес спільного осмислення й взаємної підтримки, коли пам'ять формується через діалог і взаєморозуміння [5].

Для організації цього діалогу вважається важливим ознайомлення з найкращими світовими практиками меморіалізації. Зокрема, таке завдання ставить перед собою платформа культури пам'яті «Минуле/Майбутнє/Мистецтво» [6]. Водночас дослідники відмічають, що кожній нації притаманна власна модель історичної пам'яті, тож експерти наголошують на необхідності виробити для України власні принципи та мову меморіалізації цієї війни [3, с. 12]. Адже некритичне запозичення чужих форм без урахування українського історичного й ціннісного контексту може призвести до внутрішнього несприйняття або навіть суспільних напружень у процесі вшанування пам'яті [7, с. 100].

Модель української історичної пам'яті закорінена в її історії та культурі. Вона спирається як на сформовану раніше мову меморіалізації, представлену мережею монументів попередніх епох, так і на комеморативні практики та традиції, що склалися в період Незалежності України. Попри те, що останні часто характеризується як простір «конкуренції амбіцій та ресурсів» [8], важливо уважно аналізувати вже наявні традиції меморіалізації та їхніх агентів. Такий аналіз є необхідною умовою для ведення змістовного діалогу про формування нової меморіальної мови, адекватної сучасним викликам і суспільним очікуванням.

Мета цієї статті окреслити специфіку та традиції монументальної меморіалізації у найбільшому мегаполісі Східної України - Харкові впродовж

доби Незалежності України. Ці спостереження хоча і стосуються лише окремого міста проте можуть бути використані для здійснення подальших досліджень щодо специфіки сучасної української меморіальної культури в цілому.

Дана робота спирається на аналіз реляційної бази даних 114 пам'ятників міста Харкова, встановлених за добу Незалежності України, створеної в Microsoft Access. Джерелами дослідження є матеріали преси, присвячених відкриттю пам'ятників та іншим аспектам їхнього функціонування, а також візуальні джерела, зокрема колекція фотографій пам'ятників, що належить авторці статті.

Особливості монументальної меморіалізації в Харкові за доби Незалежності України

Однією з характерних рис сучасної української меморіальної культури є патерналістське ставлення місцевої влади у питаннях формування регіональної політики пам'яті. В літературі вже неодноразово зверталася увага на причини цієї ситуації. Так, меморіальні практики були та залишаються знаряддям у стосунках влади та опозиції та засобом привернути на свій бік виборців [9, с. 284], у тому числі шляхом негативної мобілізації електорату [10, с. 125]. З іншого боку, минуле стало ресурсом і для протистояння центральній владі та локальних політичних еліт. В Харкові меморіальна політика була зорієнтована на формування локальної ідентичності, в результаті чого національний наратив в міському просторі не отримав адекватної репрезентації. При цьому місцева влада прагнула позиціонувати себе одночасно і як захисника цієї локальної ідентичності, і як її творця, зокрема через численні монументальні ініціативи, що ставали складовою культурно-символічного простору та, транслюючи певні цінності, впливали на формування колективної міської ідентичності.

Таке патерналістське ставлення формувало й певні традиції монументальної меморіалізації, які можна на сьогодні вважати сталими. По-перше, це традиція відкриття пам'ятників, приурочених до Дня міста Харкова. Ювілеї міста з нагоди 350-річчя його заснування у 2004 році та з нагоди 365-річчя у 2019 році ознаменувалися встановленням цілої серії монументів і контактних скульптур на честь подій та діячів міста. Загалом, починаючи з 2001 року, близько тринадцяти святкувань Дня міста Харкова супроводжувалися встановленням монументів і пам'ятних знаків. Замовниками цих монументів були не лише міська влада, а й інші агенти пам'яті: університети чи єпархія, однак присутність міських посадовців на їх відкриттях свідчила про певне покровительство цьому процесу.

Варто зазначити, що ця традиція не перервалася й у роки після повномасштабного вторгнення. Так, один із останніх пам'ятних знаків – «Харків – місто-герой» було відкрито під час святкування Дня міста у 2023 році, а у 2025-му на Університетській гірці спорудили арт-інсталяцію багаття, що за задумом апелює до історії міста за козацьких часів та відзначає місце спорудження харківської фортеці [11]. Проте цей меморіальний об'єкт розташований у безпосередній близькості до місця, де за радянських часів палав вічний вогонь біля Пам'ятника борцям Жовтневої революції. У такий спосіб місцева влада не лише продовжує усталену практику монументальних ініціатив, а й фактично претендує на перекодування старих місць пам'яті, надаючи їм нових смислів і символічних прочитань.

Таким чином, прив'язка меморіальних ініціатив до міських святкових та пам'ятних днів сформувала стійку традицію, відповідно до якої встановлення пам'ятників стало символічною формою звіту місцевої влади перед городянами. Тим паче, що меморіальна політика завжди була складовою передвиборчої кампанії, подекуди важливішою за програми соціальної політики чи інфраструктурного розвитку міста. Цікаво, що встановлення 49

пам'ятників у місті Харкові супроводжувалося благоустроєм прилеглої території, що здійснюються безпосередньо міською чи обласною владою. Інформація про це нерідко виносилася на перше місце у повідомленнях ЗМІ, що анонсували та висвітлювали відкриття монументальних місць пам'яті [12, с. 251].

Загалом традиція супроводжувати відкриття пам'ятників відзначенням ювілеїв стала характерною й для інших агентів пам'яті. Лише відкриття 17 пам'ятників Харкова не було приурочене до пам'ятних дат, державних, місцевих і професійних свят або співпадінню ювілеїв установ і осіб, на честь яких ці пам'ятники встановлювалися. Це свідчить про домінування календарної логіки в політиці пам'яті, коли монументальні ініціативи «прив'язуються» до дат як до символічних маркерів, що забезпечує додаткову увагу та підсилює політичний чи культурний ефект. Така практика також вказує і на певну інструменталізацію пам'яті, коли урочисте відкриття пам'ятника стає частиною ритуалу колективної легітимації влади або організації, яка виступає його замовником.

Одночасно, суттєве розширення кола агентів пам'яті, що відбулося протягом останніх десятиліть, можна вважати позитивною прикметою сучасної меморіальної культури. Особливо помітною є участь університетів, лікарень та науково-дослідних інститутів, на рахунку яких 31 встановлений пам'ятник в місті. Це робить наукові та освітні інституції одними з найвпливовіших творців міського меморіального ландшафту та сприяє закріпленню образу Харкова як центру науки й культури. В цілому в Харкові 27 монументів презентують події та діячів науки та освіти та 22 монументи, присвячені діячам мистецтва, літератури та літературним героям. Значну роль як агенти пам'яті в період Незалежності України відіграють і міські громадські організації, які стали ініціаторами встановлення 24 монументальних місць пам'яті. На цьому тлі порівняно незначною виглядає частка меморіальних

ініціатив, що походить від підприємств та професійних корпорацій - лише 8 встановлених ними пам'ятників. Проте слід урахувати, що завдання символічного представлення в міському просторі пам'яті про представників комунальних служб здебільшого залишалося саме у сфері відповідальності міської влади. Доволі активним агентом пам'яті останніх десятиліть стали релігійні громади та церкви, які увічнювали як історичних і релігійних діячів, важливих для утвердження християнства, так і представників місцевого духовенства. Загалом у Харкові за їхньої ініціативи було встановлено 8 пам'ятників. До формування меморіального простору міста долучаються й підприємці – 7 монументальних композицій, які свідчать про зростання індивідуальної ініціативи та приватного патронату в міській культурі пам'яті.

Однак водночас цікаво зазначити, що нові агенти пам'яті намагаються вшанувати своїх видатних попередників і важливі події власної історії не лише для того, щоб віддати їм шану й черпати з цієї пам'яті натхнення для творчої діяльності, але й щоб використати це як ресурс у боротьбі за першість, підтвердити претензію на «довгу історію» (навіть з боку тих інституцій, які її не мають), а також як засіб символічного привласнення території. Такі цілі визначають в тому числі і місце розташування пам'ятників. Наприклад, в Харкові є два пам'ятника, встановлених на честь відомого архітектора та педагога Олексія Бекетова, чия творчість визначила архітектурний облік міста. Обидва пам'ятника розташовані при вході до університетів-замовників: Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури і Національного університету міського господарства. Олексій Бекетов працював в обох цих університах, які таким чином сьогодні борються за символічне присвоєння педагогічної спадщини відомого архітектора. Водночас у Харкові є площа Архітекторів, розташована у безпосередній близькості до однієї з найзнаковіших споруд, створених Олексієм Бекетовим, а саме особняка, зведеного ним у 1897 році для власної родини. Проте ідеї

встановити цей пам'ятник на цій площі [13] була не реалізована. Хоча таке розташування монументу значно переконливіше би працювало б на актуалізацію пам'яті відомого архітектора і водночас створювало б більш цілісну й промовисту структуру міського культурно-символічного ландшафту.

Загалом для сучасної культури пам'яті характерна недостатня увага до змістового виміру увічнення, до питань, кого і за що ми вшановуємо. Хоча саме відповідь на ці питання важлива з точки зору артикуляції цінностей, що втілюються у культурно-символічному просторі та конвертуються у ідентичність. Вочевидь зміст пам'яті проговорюється чи має проговорюватися під час відкриття пам'ятників. Проте аналіз медійних матеріалів, що поширюють інформацію про відкриття пам'ятників для широкої аудиторії, свідчить про виразно владоцентричний характер цих публікацій. Переважна частина таких повідомлень відкривається згадкою про участь у церемонії посадовців. У більшості випадків саме висловлювання представників влади подаються в текстах в першу чергу, а подекуди вони взагалі залишаються єдиними джерелами прямої мови. У цих промовах влада часто звітує про свою діяльність. Наприклад, на відкритті пам'ятнику Л. Гіршману директор Департаменту охорони здоров'я та соціальних питань Харківської міськради І. Шурма розповів про міську програму безкоштовного лікування очей та висловився на підтримку лікарів [14]. Окрім цього часто саме представники влади на сторінках преси озвучують мотиви увічнення, говорять про значення місця пам'яті та про заслуги осіб, пам'ять який увічнюється [12, с. 254], демонструючи патерналістське ставлення до громадян в усьому, що стосується колективної пам'яті. При цьому в сучасних медійних повідомленнях інформація про особу, чию пам'ять увічнюють, часто відходить на другий план. Публікації, що концентруються на біографії історичних діячів та значенні їхньої діяльності для міста, залишаються радше винятком, але якщо вони

присутні то тільки у формі короткої довідки про особу чи подію, розміщеної наприкінці публікації [12, с. 256].

Проте вважаємо, що для посилення смислового наповнення практик увічнення варто доповнювати встановлення пам'ятників низкою супровідних заходів: фаховими дискусіями та конференціями, меморіальними проєктами громадянської науки з участю місцевих спільнот, інформаційними кампаніями у ЗМІ, а також цифровими ініціативами та ресурсами (на які би могли посилатися і ЗМІ), що розкривають контекст і значення увічнюваних постатей та подій, та поєднували би меморіальні ініціативи з наявними міськими архівними та музейними фондами.

Прагнення агентів пам'яті отримати символічні дивіденди від місць пам'яті і конкуренція в цьому полі позначається і на формі монументів: перевага часто віддається великим, коштовним бронзовим скульптурам, виконаним переважно в класичній стилістиці. Власне, понад 30 пам'ятників, встановлених на вулицях міста, мають висоту більш як 5 метрів, що зумовлює й значну вартість таких монументів. Така традиція цементує усталені моделі репрезентації минулого й звужує простір для вироблення нової мови монументальної меморіалізації. У її межах вважається, що кожен об'єкт має мати індивідуальний характер, а одна й та сама подія може бути увічнена по-різному, на чому наголошують сучасні дослідники та ініціатори меморіальних практик [15]. Більше того, прості скульптурні та архітектурні рішення, які безпосередньо транслиують ідеологічні сенси, на думку Т. Журженко, є прикладом «популістського символізму», що виникає внаслідок відсутності публічної дискусії щодо ідейного задуму монументального місця пам'яті та його візуальної репрезентації. На прикладі меморіалу жертвам Голодомору в Харківській області дослідниця зауважує, що обрана стилістика меморіалу, що зображує українську родину, фактично стала на заваді виконанню комплексом важливої функції: окрім завдання націєтворення та легітимації державної

незалежності, сприяти зміцненню демократичної культури, громадянськості та поваги до прав людини в сучасній Україні [16].

Іншою важливою особливістю сучасної меморіальної культури у сфері монументальної меморіалізації можна вважати переміщення місць пам'яті порівняно з попередніми періодами з периферії до центру міста, з промислових районів і підприємств - на території університетів, науково-дослідних інститутів і церков. Усього на сьогоднішній день в центрі Харкова розташовані 74 із 114 монументальних місць пам'яті. Тоді як пам'ятники трагічним подіям історії нерідко переміщуються на периферію. Це часто пов'язано з бажанням посилити їх емоційний вплив завдяки прив'язці до місця самих подій. Наприклад, меморіал жертв тоталітаризму, присвячений розстріляним НКВС у 1938–1940 роках радянським громадянам і польським військовополоненим, встановлено на місці розстрілів. В основі меморіалу – головна алея-петля, що повторює шлях, яким вантажівки привозили полонених на місце страти [17]. Розташування меморіалу жертв Голодомору за кордонами міста на думку його творців також мало додатковий символічне значення саме через те, що меморіал розташований поблизу україно-російського кордону. Це певним чином примирило конфлікт, який виник щодо місця розташування монумента між міською та обласною владою [18, с. 383]. Проте розташування меморіалів безпосередньо на місцях подій робить їх менш доступними для містян, формуючи особливу культуру пам'яті, що передбачає організацію цілеспрямованих поїздок до таких локалізованих місць пам'яті.

Серед позитивних рис сучасної культури пам'яті варто відзначити, що більшість монументальних місць пам'яті в Харкові, що присвячені пам'яті минулих військових конфліктів, увічнюють пам'ять харків'ян рядових учасників і жертв воєнних конфліктів. Таким чином, пам'ять про війну зміщується в бік більшої персоналізації та гуманізації, акцентуючи увагу на

досвіді звичайних громадян. При цьому увічнення трагічних сторінок Другої світової війни просувалися переважно зусиллями громадських ініціатив. Прикладами можуть слугувати: «Пам'ятник воїнам-студбатовцям», пам'ятний знак «Астрономам, загиблим у роки німецько-фашистської окупації Харкова», встановлені з ініціативи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; пам'ятний знак в'язням концтабору «Холодна гора», відкритий завдяки Харківській обласній молодіжній організації «Разом»; пам'ятний знак «Жертвам нацистських переслідувань - жителям Харківщини», створений з ініціативи організації борців антифашистського спротиву та Харківського міського товариства жертв фашизму за підтримки фонду «Взаєморозуміння і примирення» [19].

Цікаво, що ця традиція продовжується і під час сучасної російсько-української війни. Зокрема, в Харкові в 2023 році був відкритий монумент «Дітям, загиблим унаслідок збройної агресії Росії проти України». Більше того, в умовах воєнного часу з'явився й пам'ятник працівникам «Харківських теплових мереж», відкритий уже після початку активної фази бойових дій на тлі загального скорочення меморіальних ініціатив. З одного боку, монумент продовжує традицію опосередкованої меморизації «заслуг» місцевої влади, яка курує діяльність комунальних структур. Водночас увічнення працівників комунальних служб, з одного боку, виражає вдячність містян тим, хто опинився на «передовій» захисту міста від колапсу та гуманітарної катастрофи, а з іншого, розширює уявлення про героїзм і спротив у воєнний час, підтримуючи загальний образ Харкова як «міста-героя», «міста залізобетону».

Показово, що наприкінці 2024 року в місцевій пресі широко обговорювали ініціативу однієї з мешканок міста встановити пам'ятник комунальникам на місці демонтованого пам'ятника маршалу Г. К. Жукову [20]. Цей монумент, відкритий у 1995 році, неодноразово зазнавав пошкоджень з боку націонал-радикальних груп, а навесні 2022 року був остаточно

демонтований. Ідея вшанування комунальників на цьому місці стала виразним символічним жестом, що відображає нову тенденцію у переосмисленні історичної пам'яті та уявлень про те, хто сьогодні вважається гідним бути її героєм.

Висновок

Проведений аналіз монументальної меморіалізації в Харкові демонструє амбівалентність сучасної культури пам'яті: поєднання важливих позитивних трансформацій із низкою структурних обмежень, що впливають на розвиток міського культурно-символічного простору. З одного боку, за останні десятиліття суттєво розширилося коло агентів пам'яті: до процесу долучилися університети, наукові центри, громадські організації, релігійні громади, підприємці. Це сприяло демократизації меморіального поля, появі нових тем, увазі до постатей «пересічних» харків'ян і формуванню більш різнобічного пантеону локальних героїв. Зростання участі громадських ініціатив, особливо у сфері вшанування жертв воєнних конфліктів і трагедій ХХ століття, стало важливим кроком у напрямку гуманізації пам'яті.

Водночас маємо вказати і на стійкі проблемні риси, що окреслюють межі автономного розвитку меморіальних практик. По-перше, міська політика пам'яті залишається значною мірою патерналістською: меморіальні ініціативи часто використовуються як елемент публічної комунікації, покликаний продемонструвати активність, турботу або культурну «ефективність» тих, хто перебуває при владі чи претендує на вплив у місті. Прив'язка меморіальних ініціатив до календарних свят обмежує спонтанність, звужує простір для низових ініціатив та відтворює залежність меморіальної активності від політичного циклу.

По-друге, монументальний стиль більшості пам'ятників, представлений великими бронзовими скульптурами, виконаними в академічній естетиці свідчить про прагнення агентів пам'яті отримати символічні дивіденди через

асоціацію з «високим» мистецтвом і матеріальною респектабельністю. Це не лише підкреслює ресурсну нерівність між ініціаторами пам'ятні, але й консервує традиційну мову меморіалізації, стримуючи пошук нових форм, чутливіших до багатоголосного сучасного суспільства та різних досвідів війни.

По-третє, проблемною залишається змістова складова увічнення. Уже стало традицією, що процеси ухвалення рішень і заслуги тих, чия пам'ять увічніюється, комунікуються недостатньо. Унаслідок цього цінності та смисли, які мали б конституювати локальну ідентичність, залишаються неартикульованими. Символічний простір не завжди транслює чіткі етичні орієнтири й подекуди перетворюється на інструмент конкуренції між інституціями за «право на спадщину» та символічне домінування у міському ландшафті.

По-четверте, зміна топографії пам'яті, концентрація меморіалів у центральній частині міста та винесення «трагічних» місць пам'яті на периферію. формує нові практики взаємодії з пам'яттю. Меморіали, розташовані на місцях подій, набувають особливого символічного значення, однак стають менш доступними для щоденного пам'ятання, потребуючи цілеспрямованих візитів і створюючи «ритуалізований» формат пам'яті.

Узагальнюючи, можна зазначити: сучасна меморіальна культура Харкова демонструє і вагому тенденцію до відкритості, і стійкі рецидиви інструменталізації пам'яті. Від того, чи вдасться подолати патерналістські практики, розширити участь локальних спільнот, забезпечити прозорість смислових рішень та оновити монументальну мову, залежить здатність міста формувати інклюзивний, етично вмотивований і демократичний ландшафт пам'яті. Саме такі кроки дозволять зробити пам'ять не лише інструментом політичних стратегій або символічних амбіцій, а передусім простором діалогу, співучасті та колективного саморозуміння.

Список використаних джерел

1. Меморіалізація російсько-української війни: виклики та завдання / Інформація. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3844788-memorializacia-rosijskoukrainskoi-vijni-vikliki-ta-zavdanna.html> (доступ: 12.05.2025).
2. Федосєєва Т. Колективна пам'ять в Україні – хто, як та навіщо з нею працює? // Суспільне | Культура. – 2023. – 6 липня. – Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/523061-kolektivna-pamat-v-ukraini-hto-ak-ta-naviso-z-neu-prasue/> (доступ: 12.05.2025).
3. Іванченко Г. М. Практики пам'ятання і меморіалізація. Як гідно вшанувати героїв, жертв і події російсько-української війни? // Інформаційний центр з питань культури та мистецтва. ДЗК Випуск 3/4. – 2024.
4. Платонова А. Оксана Довгополова, Катерина Семенюк: «Ми маємо пройти довгий шлях розмов про меморіалізацію війни» // LB. – 2024. – 20 березня — Режим доступу: https://lb.ua/culture/2024/03/20/604088_oksana_dovgopolova_katerina.html (доступ: 12.05.2025).
5. Довгополова О. Мінне поле порозуміння // Україна модерна. – 2024. – 29 березня. – Режим доступу: <https://uamoderna.com/blogy/minne-pole-porozuminnya/> (доступ: 12.05.2025).
6. Лабораторія практик меморіалізації // Минуле / майбутнє / мистецтво – Режим доступу: https://pastfutureart.org/memorialization-practices-lab/?utm_source=chatgpt.com (доступ: 12.05.2025).
7. Мисак Н. Меморіалізація як фактор (де)консолідації соціуму в умовах війни Концептуалізація пам'ятійного дискурсу в умовах російсько-української війни // Аналітична записка / відп. ред.: Р. Голик, Г. Дидик-Меуш. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2024.

8. Котубей-Геруцька О. Етичні межі для вшанування пам'яті: як експерти реагують на пам'ятник загиблому воїну Олександру Мацієвському // Суспільне. Культура. – 2023. – 8 грудня– Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/634080-eticni-mezi-dla-vsanuvanna-pamati-ak-eksperti-reaguut-na-pamatnik-zagiblomu-voinu-oleksandru-macievskomu/> (доступ: 17.05.2025).

9. Посохов, С. І. Професійні історики і політика пам'яті в харківському регіоні (доба незалежної України) // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Історик на зламах історії: досвід переживання: Дніпро, 2017. - С. 277 – 291.

10. Політика і пам'ять. Дніпро – Запоріжжя – Одеса – Харків. Від 1990-х до сьогодні (2018). Львів: ФОП Шумилович, 2018.

11. Лобанок Д. У Харкові зводять монумент-ватру поруч з радянським "вічним вогнем". Містяни критикують // Українська правда. Життя. – 2025. – 12 серпня. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/u-harkovi-zvodyat-vatru-zamist-radyanskogo-vichnogo-vognyu-mistyani-kritikuyut-309729/> (доступ: 17.05.2025).

12. Кісельова Ю.А. Монументальні місця пам'яті Харкова: сучасні медійні практики репрезентації // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія», № 57, 2020, - С. 247–280.

13. Амірханян, Н. «Пам'ятник Бекетову з'явиться перед ХНУС» // Вечірній Харків. – 2007. - 15 січня, <https://vecherniy.kharkov.ua/news/8345/> (доступ: 17.05.2025).

14. Пам'ятник професору Л. Гіршману відкрито на території 14-ї міської офтальмологічної клініки в Харкові // Status Quo. – 2009. – 15 жовтня. - Режим доступу: http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/15.10.2009/pamyatnik_professoru_1_gi

rshmanu_otkryt_na_territorii_14_j_gorodskoj_ofthalmologicheskoy_kliniki_v/>
(доступ: 17.05.2025).

15. Розробка ідеї меморіалу загиблим воїнам Повітряних сил в Харкові // Минула/Майбутнє/Мистецтво. Режим доступу: <https://pastfutureart.org/air-force-memorial/> (доступ: 12.05.2025).

16. Журженко, Т. “Вшановуючи голод як геноцид: супечливі значення меморіалів жертвам Голодомору,” // Україна модерна. – 2015. – 28 листопада. Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/zhurzhenko-holodomor-memorials> (доступ: 17.05.2025).

17. Путятін В. Українсько-польський меморіал: сучасний стан і шляхи розвитку // Харків і Польща: люди і події : матер. міжн. наук. прак. конф. м. Харків, 12 лист. 2005 р. – Харків: Майдан, 2006. – С. 177-185

18. Кісельова Ю. Монументальна комеморація в Харкові: символічні значення // У пошуках обличчя міста: Практики само презентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу. – Харків, 2021. С. 380-398

19. Яковлев В. М. Увічнення пам'яті жертв нацистського терору на Харківщині. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти». 23–24 серпня 2023 р. : тези доп. Одеса, 2023.

20. На місці Жукова: Харківську міськраду просять встановити пам'ятник комунальникам // Media Port. – 2024. - 10 грудня. - Режим доступу: https://mediaport.ua/na-mistsi-zhukova-kharkivsku-miskradu-prosiat-vstanovyty-pam-iatnyk-komunalnykam/?utm_source=chatgpt.com (доступ: 17.05.2025).

